

Medelhavskulturen och eddadiktningens förhistoria

För några år sedan debatterade Ulrike Sprenger och Joseph Harris eddaelegiernas ursprung. Sprenger ansåg att vissa typiska drag (t.ex. formeln *sitja yfir* i samband med likvaka och ordet *sárr* använt om känslomärta) var uttryck för dessa dikters ursprung i högmedeltida religiös litteratur (Sprenger 1988: 264-67 och 1992: 227, 231). Harris påpekade gentemot detta att dessa drag möter också i fornengelska dikter, bl.a. i en hjältedikt som *Beowulf* (Harris 1988: 86), och han ansåg att sådana 'elegiska' drag snarare kunde vittna om en äldre germansk tradition för elegierna. Sprenger underkände dessa paralleller med hänvisning till *Beowulfs* tillkomst i en kristen miljö (1988: 262, 266). Själv godtog jag i min avhandling Harris' paralleller och utvecklade även tanken på en traditionshistorisk släktskap mellan fornengelsk hjältediktning och eddaelegierna (Sävborg 1997: 158-160, 278, 318, 363-364, 424-425). Klaus von See skrev en polemisk uppsats riktad mot mina teser där han försvarade Sprengers synsätt och hävdade att dessa fornengelska dikter "einen genuin altgermanischen Wortgebrauch nicht belegen können" (See 1998: 95; se härom Sävborg 2000: 53).

Jag kände väl igen talet om det 'genuint forngermanska' som skulle finnas i vissa av de fornengelska och fornordiska dikterna men inte i andra. Källan till Sees tankegång (liksom säkerligen till Sprengers) var Andreas Heuslers teorier från början av 1900-talet. Vad som däremot förvånade mig var att ledande norrönforskare vid seklets slut ansåg dessa teorier fullt aktuella, ja rentav så självklara att de togs för givna som avgörande argument. För egen del höll jag det inte alls för självklart att man kunde skilja ut genuint och ickegenuint forngermanskt i så gamla germanska dikter som *Beowulf*, och inte heller ansåg jag att den kristna tillkomstmiljön i sig diskvalificerade dikten som forngermansk. Men ännu 1998 kunde dessa tankar styra debatten, och Sees argumentation har styrkt mig i tanken att detta Heuslers synsätt bör prövas i grunden.

I sin helhetsbild av eddadiktningen pekar Andreas Heusler ut en grupp om fem dikter (bl.a. *Atlaqviða* och *Hamðismál*) som mycket gamla; de har diktats före eller under vikingatiden och är de nordiska företrädarna för den ursprungliga samgermanska hjältediktningen (Heusler 1941: 153). Som en betydligt senare, högmedeltida grupp eddadikter ser Heusler det han kallar "eine isl. Nachblüte der Heldendichtung" (187), främst s.k. elegier som *Guðrúnarqviða I*, *Guðrúnarqviða II* och *Guðrúnarhvöt* (184 f). Heusler betonar starkt den djupa klyftan – vad gäller såväl tillkomsttid som poetisk karaktär – mellan dessa två grupper (188, 186).

Denna beskrivning måste förstås utifrån den rekonstruktion av den (icke belagda) ursprungliga samgermanska hjältedikten som Heusler ställer upp i samma arbete. Heusler beskriver denna sin rekonstruerade urform på följande sätt:

das Heldenlied ist ein größeres Werk, etwa zwischen 80 und einigen 200 Langzeilen; vorbedacht und auswendig gelehrt, für Einzelvortrag bestimmt. Es gehört zu den objektiven Gattungen, ohne ausgesprochene Beziehung auf die Gegenwart. Sein Inhalt ist eine heroische Fabel aus zeitlosem Einst; eine einkreisige Geschichte von strafem Umriß, sparsam mit Aufritten und Menschen. Die Darstellung ist episch-dramatisch zu nennen: Erzählung aus Dichters Munde wechselt mit handelnden Reden der Gestalten (Ansprachen, Zwiesprachen, auch kurzen Monologen). Summarischer Bericht tritt zurück hinter geschauten Szenen, die sich ruckweise folgen ('springender Stil'). Zustandsmalerei, beschauliche Rede, lyrischer Erguß halten sich in engsten Grenzen. (Heusler 1941: 153).

Både Heusler uppdelning av och kronologi för eddadikterna förutsätter denna rekonstruerade urform. Heusler bygger upp sin relativa kronologi (och lägger därmed grunden till den idag rådande synen på dateringen av eddadikterna) utifrån graden av likhet med urformen; den

"gamla" gruppen eddadikter stämmer nästan fullständigt in på urformen, medan "elegierna" har mycket av direkt tal och inslag som kan beskrivas som lyriska.

Det är uppenbart att denna rekonstruktion är avgörande för Heuslers helhetsbild av eddadikterna och den forngermanska hjältediktningen överlag. Men på vilka grunder fastställer han sin urform? Hur belägger han att de typiska dragen är gamla respektive unga? Heuslers argumentation består i detta fall av en hänvisning till "Vergleichung mit den südgermanischen Resten" (153), närmare bestämt *Hildebrandslied* och Finnsburh-fragmentet (154). Dessa dikter är i och för sig problematiska, då båda endast är brottstycken (och vi följaktligen inte kan veta vilken helhetsform de haft), men de har förvisso likheter med både den postulerade urformen och de påstått gamla eddadikterna. Något ytterligare komparativt stöd för den påstådda germanska urformen ger inte Heusler. Men det finns också en stor mängd västgermansk diktning som Heusler inte aktualiserar i detta sammanhang. Två fragment ur ännu en fornengelsk hjältedikt, *Waldere*, består av situationsskildring och nästan helt av direkt tal. Och de fullständiga fornvästgermanska dikter som behandlar den gamla hjältesagan är fullständigt olika Heuslers rekonstruerade urform. På fornengelska finns en monologisk dikt som går igenom den germanska hjältesagens persongalleri, *Widsið*, en likaledes monologisk elegi med sorgesamma exempel ur hjältesagan, *Deor*, samt ett hjältepos, *Beowulf*, som dels har lyriska inslag, dels är ca 30 gånger längre än Heuslers rekonstruerade urform. Om man vid dateringen av eddadikterna använder förutsättningslös komparation med de västgermanska hjältedikterna stämmer Heuslers datering av "de fem gamla" synnerligen illa. I denna västgermanska hjältediktning finns gott om dialog, monolog, "beschauliche Rede", "lyrischer Erguß" m.m. Mycket påminner om det vi möter i Eddans *Nachblüte*-dikter; ytterst lite påminner om det vi möter i "de fem gamla". Mångfalden i fråga om form, tematik och gestaltning är påtaglig. Den fornvästgermanska diktningen uppvisar för övrigt överlag en oerhörd heterogenitet. Förutom de nämnda hjältedikterna finns elegier, berättande helgondikter, lärdomsdiktning, versifierade gåtor, bibelparafrafer m.m. – alltsammans nedtecknat före 1000-årsskiftet och alltså ur Eddans synvinkel 'gammalt'/vikingatida. Men ingenting av detta tillmäter Heusler någon betydelse när han fastställer sin urtyp och sin Edda-kronologi. I själva verket har Heusler uppenbarligen rekonstruerat sin påstådda urform utifrån just de fem eddadikter han betraktar som gamla, varför såväl dessa dikters höga ålder som "urformens" ursprunglighet knappast kan sägas vara väl styrkta hypoteser.

Hur kommer det sig då att Heusler avstår från att ta hänsyn till så mycken bevisligen gammal västgermansk hjältediktning och låter enbart en liten grupp eddadikter och två västgermanska fragment spela någon roll i den uppkomsttes han lägger fram? Svaret torde huvudsakligen ligga i Heuslers definition av begreppet *forngermansk* och den grundsyn som ligger bakom denna definition. I *Die altgermanische Dichtung* skriver han: "Altgermanisch ist uns ein Kulturbegriff ohne Jahresgrenzen: das von Kirche und antiker Bildung nicht greifbar bestimmte Germanentum, dessen dichterische Spuren bis tief ins Mittelalter herabreichen" (Heusler 1941: 8). I samma verk heter det också: "Als altgermanisch im vollen Sinne wird man gelten lassen die Werke, die von Weltlichen stammen, außerkirchlichen Inhalt haben, keine römische Kunst nachahmen, nicht aus Büchern schöpfen und für buchfreie Weitergabe bestimmt sind." (6).¹

Denna definition präglar helt hans behandling av den fornengelska diktningen. I samband med fornengelska elegierna nämner han "ihre verfeinerten Schwingungen, ihre zarte

¹ Det är dock något oklart om Heusler anser att (genuint) forngermansk diktning är något som måste vara skapat av hedningar, eller om även diktning från kristen tid kan vara genuint forngermansk om den har den förkristna grundkaraktären oförfalskat i behåll. I ett anförande från 1908 definierar han "Das germanische Altertum" som "jene [-] Gesittung der Germanen, die vorausliegt der Bekehrung" (min kursivering), men talar strax härpå om "Dieses Altertum, im Kerne heidnisch, wenn auch dem Namen nach getauft" (Heusler 1969: 14).

Leidensfähigkeit, ihr Naturempfinden" och kommenterar detta: "Altgermanisch ist dies nicht. [—] In den engeren, den reingermanischen Kreis der Dichtung wird man diese Werke nicht stellen. Vieles, vielleicht das beste, verdanken sie äußerer Anregung." (Heusler 1941: 150). Det anmärkningsvärda här är inte tron på ett yttre inflytande på dessa dikters egenart, utan uppfattningen att ett sådant inflytande automatiskt innebär att dikterna och deras drag inte kan vara *altgermanisch*, liksom tanken att det alls finns eller har funnits något 'rein-germanisch' – en poetisk egenart fullständigt opåverkad av yttre inflytande. Jag noterade ovan det förvånande i att han i sin rekonstruktion bortsåg från *Beowulf*, den tidigast nedskrivna fullständiga germanska hjältedikt som finns bevarad. Men utifrån hans *altgermanisch*-uppfattning är detta logiskt. *Beowulf* är diktad i en kristen kultur och innehåller explicita kristna hänvisningar, och i artikeln "Dichtung" i *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* avstår Heusler från att behandla dikten, som visserligen sägs vara förkyrklig vad gäller innehåll och meter, men som "in seinem Aufbau und seiner buchmäßigen Art jedoch die christliche Gesittung voraussetzt. Es bleibt hier ausgeschlossen." (Heusler 1911-13: 440). I *Die altgermanische Dichtung* hävdar han: "Manches Unreckenhafte, Verfeinerte auch im Beowulf kann Vergil geweckt haben." (Heusler 1941: 196). Och ett sådant verk kan Heusler definitionsmässigt inte betrakta som *altgermanisch*. Detta är ett synsätt som är vanligt inom forskningen än idag.²

Hela Heuslers rekonstruktion av den germanska hjältediktens urform bygger på detta *altgermanisch*-koncept. Rekonstruktionen styrs av tanken att vikingatida eddadikter måste vara mer lika urformen än samtida eller äldre anglosachsiska hjältedikter. Det är en tanke som bygger på övertygelsen att en hednisk germankultur utanför den klassisk-europeiska civilisationen måste vittna bättre om urformen än en kristen, klassiskt bildad germankultur. Rekonstruktionen exkluderar medvetet just drag som är karaktäristiska för klassisk litteratur (såsom monolog och lyriska inslag) och tar fasta enbart på sådana drag som inte är typiska för Medelhavslitteraturen. Rekonstruktionen av urformen utgår därmed från förutsättningen att denna urform var ett germanskt särfenomen, helt opåverkat av kristen och antik tradition.

Problemet är att praktiskt taget all fornengelsk, fornhögtysk, fornsachsisk och fornordisk diktning, d.v.s. all den diktning vi vanligen betecknar som forngermansk, har nedtecknats av kristna, säkerligen klassiskt bildade personer, och merparten av denna diktning har också skapats av kristna diktare i en klassiskt bildad miljö – detta gäller även sådana dikter som Heusler faktiskt tillmäter viss betydelse vid rekonstruktionen av den forngermanska hjältediktningens urtyp, t.ex. *Hildebrandslied*. Men den bevarade fornvästgermanska hjältediktningen är alltså inte forngermansk enligt Heuslers synsätt. Heusler skriver uttryckligen: "Damit ist gesagt, daß uns eine 'altgermanische Literatur' als geschlossene Masse nirgend erhalten ist. Nur Splitter, Ausläufer, Absenker werden uns sichtbar in den christlichen Literaturen der mittelalterlichen Germanen." (Heusler 1941: 2) Det blir därmed klart varför eddadiktningen inte relateras till dikter som *Beowulf*, *Waldere* och *Deor*, utan till en ickebelagd, rekonstruerad genre: de befintliga dikterna är inte genuina, rent forngermanska – det enda genuina blir därför rekonstruerade diktverk.

Det faktum att rekonstruktioner tillmätts större vikt än befintliga dikter är givetvis en problematisk följd av Heuslers *altgermanisch*-koncept. Ändå synes mig det största problemet vara *renhets*-tanken, att konceptet förutsätter att det överhuvudtaget har funnits en kulturellt isolerad

² Förutom de inledningsvis nämnda Ulrike Sprenger och Klaus von See må här nämnas Jónas Kristjánsson, som gör en präktig Heusler i sin beskrivning av *Beowulf*: "It is by no means a "pure" example of Germanic heroic poetry, in either matter or style, for influence from classical literature and Christianity is pervasive" (1988: 31). Jónas sätter klädsamt nog ordet *pure* inom citattecken – något mestaren själv höll för överflödigt – men *reingermanisch*-tanken är likväl densamma, och hänvisningen till influenser från klassisk litteratur och kristendom som argument för exkluderandet av dikten från de genuint germanska hjältediktarnas krets vittnar entydigt om ursprunget för tankegången.

hednisk germansk särkultur, opåverkad av kontakter med den kristna och romerskt rotade traditionen – till markant skillnad från bevarade dikter som *Beowulf* m.fl.

Vilket stöd presenterar då Heusler för denna tanke? Vi måste konstatera att Heusler inte *argumenterar* särskilt utförligt. Men i sin korta beskrivning av den forngermanska hjältediktens uppkomst ger han åtminstone en antydning till argument för den för honom så viktiga 'renhets'-tesen: "Ein fremdes Vorbild, wie für die Runen und das Kunsthandwerk, treiben wir nicht auf. Die höhere Dichtkunst der beiden Römerreiche um 400 bot keine Muster, und das niedere, die der Mimen, wohl ebenso wenig [...]" (Heusler 1941: 155)³. Heusler hävdar alltså att den äldsta forngermanska hjältedikten så helt saknar likheter med annan samtida diktning (kristen, antik) att ett inflytande därifrån är osannolikt – följaktligen måste den ha varit 'ren', ett germanskt särfenomen. Men detta argument för *altgermanisch*-konceptets renhets-tanke är ett cirkelbevis. Ty argumentet är giltigt enbart om man accepterar hans rekonstruktion av den forngermanska hjältediktens urtyp som en 'ren' genre utan likheter med kristen eller romersk tradition. Men denna rekonstruktion bygger som nämnts på hans *altgermanisch*-koncept – det var just detta koncept som låg bakom urvalet dikter och typiska drag som rekonstruktionen byggde på. Hans argument för konceptet förutsätter att man redan har accepterat det. Bortser vi från denna rekonstruktion och i stället går till de *bevarade* germanska hjältedikterna, t.ex. *Beowulf*, *Deor* och de påstått unga eddadiktarna, finner man som vi sett många drag som mer påminner om kristen och romersk litterär tradition (monologer, lyriska inslag, kristna hänvisningar m.m.). Om vi till skillnad från Heusler tänker oss att dessa eller några av dessa drag är gamla och hör till den ursprungliga, samgermanska traditionen faller således Heuslers bevis, hans påstående om att denna ursprungliga germanska hjältedikt skulle sakna likheter med kristen/romersk tradition. Om vi väger in alla de fornordiska och fornengelska hjältedikterna får vi därmed helt andra förutsättningar när det gäller att fastställa ursprunget för denna hjältediktning.

Det är tydligt att Heuslers helhetsbild av såväl eddadiktning som fornengelsk diktning är direkt beroende av hans *altgermanisch*-koncept och av den 'renhetstanke', tron på en germansk särkultur, som den bygger på. Eftersom Heuslers helhetsbild av eddadiktningen i stort sett är den rådande uppfattningen inom norrönforskningen⁴ synes det vara en angelägen uppgift att pröva grunden för detta *altgermanisch*-koncept och dess renhetstanke. I följande arbete vill jag undersöka vilket stöd dessa teorier har.

*

Heusler diskuterar inte vad han närmare menar med sitt tal om en 'urform' och dess 'uppkomst'. Det är naturligtvis problematiska begrepp. En poetisk tradition kan ju ha växt fram och förändrats mycket under lång tid, varför det inte går att tala om en uppkomst vid en viss tidpunkt, och denna poetiska tradition behöver heller inte någonsin ha varit ett så enhetligt fenomen att det ginge att fastställa en 'urform' så precist som Heusler gör. Icke desto mindre visar beröringspunkter i fråga om versmått, hjältesaga, stil, poetiskt språkbruk och centrala motiv att hjältesagoinriktade germanska dikter från olika områden – fornisländska, fornengelska, runsvenska och fornhögtyska – har gemensamma rötter, ett gemensamt ursprung av något slag. Det är dessa gemensamma rötter jag diskuterar, den gemensamma poetiska tradition som alla dessa germanska dikter går tillbaka på.

Heusler förlägger den germanska hjältediktningens uppkomst till ca 400 och menar att det sannolikt är goterna som skall ha äran härav (1941: 155). De äldsta nedteckningarna av germanska hjältedikter är från början av 800-talet (*Hildebrandslied* och Rökstenens piaurikstrof⁵), vilket sätter en övre gräns. Hänvisningar från ca 800 till "urgamla" germanska

³ Liknande i Heusler 1911-13: "Ein fremdes Vorbild, wie für die Runen und die Fibeln, können wir für das Heldenlied nicht nennen. Byzanz und Rom hatten nichts Ähnliches. (s 456)

⁴ Se t.ex. Beck 1998: 308 och 1990: 12; Harris 1985: 93-94, 101; Fjellstøl 1992: 61.

⁵ För *Hildebrandslied*, se t.ex. Glaser 1999: 556; för Rökstenen, se t.ex. Brate 1911: 252 och Kraz 1993: 558.

hjältedikter⁶ gör dock att det synes nödvändigt att gå minst några generationer bakåt i tiden. Mycket senare än ca 700 kan den germanska hjältediktningen knappast ha uppstått. De historiska händelser som den gemensamma hjältesagan bygger på ägde rum fr.o.m. slutet av 300-talet (Ermanariks död), över 400-talet (burgunderrikets undergång) t.o.m. 500-talet (då personer som Teoderik och Brunichild verkade). Även detta ger en fingervisning om tiden för den germanska hjältediktningens uppkomst och äldsta tid. Heuslers datering synes alltså ha visst fog för sig, även om den möjliga tiden bör utsträckas något: det synes rimligt att förlägga den germanska hjältediktningens gemensamma ursprung till perioden 400-talet till 600-talet.

Även när det gäller miljön för uppkomsten av det gemensamma ursprunget får vi gå till den historiska bakgrunden till hjältesagans händelser och persongalleri. Goter, burgunder och franker är de germanska folk som skildras i den samgermanska hjältesagan. Det är rimligt att anta att den germanska hjältediktens gemensamma ursprung och äldsta tid finns hos något eller några av dessa folk och/eller hos folk med nära kontakter med dem (t.ex. vandaler).⁷

Slutsatsen blir att den germanska hjältediktningens gemensamma ursprung och äldsta tid bör finnas i den ledande klassen hos goter, franker, burgunder eller med dem relaterade germanfolk under 400-talet till 600-talet. Det är således dessa miljöer som bör undersökas vid en prövning av Heuslers *altgermanisch*-teori. Vad slags kulturmiljöer utgjorde hoven och elitkretsarna hos dessa folk under den nämnda perioden? Får Heuslers uppfattning om en 'ren', särgermansk poetisk kultur som uppstår helt utan influens från romersk eller kristen tradition något stöd vid sådana undersökningar? Eller finns tvärtom indicier för detta slags influenser?

Germanerna under den här aktuella perioden var förvisso i regel inte lika integrerade i det omgivande 'romerska' samhället och i den klassiska traditionen som t.ex. de lärda frankerna, langobarderna, goterna och anglosachsarna vid Karl den stores hov i slutet av 700-talet. Likväl är sannolikt den tid förbi då t.ex. 500-talets goter och franker enkelt avfärdades som primitiva 'barbarer'. Att folkvandringstidens germaner på många punkter snabbt anpassade sig till den romerska civilisationen i Medelhavsområdet är väl känt för alla. Man kan erinra om hur Teoderik den store anknöt till kejsarhovets ceremonier och skrudade sig i kunglig purpur (se t.ex. Burns 1984: 151), och han och hans germanska kungakolleger lät i samma anda slå mynt i romersk stil; den ostrogotiska eliten under 400- och 500-talen lät bygga sina palats och kyrkor i byzantinsk arkitektur; frankerkungen Chilperik lät uppföra cirkusanläggningar för att erbjuda sitt folk föreställningar i kejsartidens efterföljd (Gregorius av Tours 1937-51: 216). Det latinska språket spelade en central roll i de germaniken som är aktuella här: hela förvaltningen var latinskspråkig; de germanska lagarna nedtecknades på latin under påverkan från romersk tradition; många gravinskrifter över germaner i dessa områden är skrivna på latin (se t.ex. Riché 1976: 60). Många inom de germanska elitskikten bör alltså ha kunnat läsa latin, vilket skapar en förutsättning för litterär påverkan från detta håll. Sammantaget visar detta slags exempel att de ledande germanska skikten tidigt anpassade sig till Medelhavscivilisationen och övertog mycket av denna.

Och vad som är väsentligare här är att denna anpassning till Medelhavstraditionen även omfattade det kulturella området. De germanska eliterna lät således smycka sina kyrkor och palats med byzantinska mosaiker – så i t.ex. ostrogoternas Ravenna och vandalerernas Kartago. Vandalaristokratin vid 400-talets slut uppskattade teater, mimer och dansföreställningar (Prokopios I 1905: 444).

Att de här aktuella germaneliterna övertog mycket av den befinliga Medelhavstraditionen – vad gäller såväl kultur som civilisation i stort – är alltså klart. Men det min undersökning gäller

⁶ Einhard berättar i *Vita Karoli* om Karl den store: "Item barbara et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella canebantur, scriptis memoriaeque mandavit"; Einhard 1915: 30).

⁷ De nämnda folken hade nära förbindelser med såväl varandra som med andra germanfolk (t.ex. vandaler) genom släktkapsförbindelser och de släktkapsrelationer som detta innebar.

är om det finns någon påverkan från denna Medelhavstradition på den inhemska germanska kulturen. Det finns emellertid tydliga belägg också för detta. I den germanska bildkonsten märks fr.o.m. 200-talet ett provinsialromerskt inflytande, ett inflytande som förstärks under 300- och 400-talet (se t.ex. Seyer 1983: 175). Former, motiv, teknik har tydligt ett främmande ursprung, men omformas ändock till något nytt (se Jenny 1940: 513). Byzantinska influenser och inhemska transformationer inom bildkonsten gör sig gällande i flera olika germankulturer under 500- och 600-talen, såsom den visigotiska (se t.ex. Zeiss 1934: 126, 142; Thompson 1969: 150) och langobardiska (se t.ex. Bierbrauer 1991: 1699; Roth 1973: 117, 201; Christie 1995: 200). Också i Norden uppvisar inhemska fynd redan från 300-talet tydliga influenser från romersk konst (se Andersson&Herschend 1997: 69). Det mest särpräglad germanska av alla fenomen inom bildkonsten, djuromamentiken, har uppstått under direkt inflytande från romersk konst (se t.ex. Bierbrauer 1997: 780-781; Ament 1989: 1342; Jenny 1940: 513). På liknande sätt uppstår den specifikt germanska runskriften under direkt påverkan från det latinska alfabetet.

Det står följaktligen fullständigt klart att också den inhemska germanska kulturella utvecklingen påverkades av Medelhavstraditionen. De germanska konstnärerna övertar vissa drag och förändrar dem; på detta sätt skapar de en specifik, särpräglad germansk bildkonst som likväl har rötter i Medelhavskulturen. Är det då inte rimligt att tänka sig att något likartat kan ha gällt en annan konstart, diktkonsten? Heusler ansåg inte det. Han noterar verkligen det romerska ursprunget för den germanska konsten och runskriften (1941: 21, 155), men hävdar direkt att något motsvarande inflytande inte finns i hjältediktningen – han ser tydligt diktkonsten som ett undantag i förhållande till det omfattande romerska inflytandet på den germanska kulturen. Men hans avfärdande av tanken på ett samband hänger som nämnts på ett cirkelbevis och grundas på att han inte ser några likheter mellan Medelhavslitteraturen och sin egen rekonstruerade germanska urform. Utifrån de bevarade germanska dikterna själva kan däremot, som vi såg, knappast möjligheten av ett samband avvisas. Vilka vittnesbörd kan då en undersökning av de aktuella kulturmiljöerna ge? Finns det här något stöd för Heuslers tanke att de olika konstarterna förhöll sig på fundamentalt olika sätt till den klassiska kultur som omgav dem?

Vi vänder oss på nytt till de germanska eliterna i de aktuella miljöerna. Till att börja med må konstateras att det i dessa eliter finns personer som själva ägnade sig åt att skriva latinsk poesi med förankring i romersk och/eller kristen litterär tradition. Så diktade frankerkungen Chilperik under andra hälften av 500-talet poesi på latin i den senklassiske 400-talsdiktaren Sedulius' efterföljd⁸, och han författade här till bl.a. hymner, varav en om St Medardus har bevarats.⁹ I början av 600-talet diktade den visigotiske kungen Sisebut latinpoesi likaledes i klassisk och kristen tradition, bl.a. en dikt om astronomiska fenomen som vittnar om förtrogenhet med antik poesi (se t.ex. Brunhölzl 1975: 94, 522; Manitus 1911: 187-188). Båda kungarna författade dessutom åtskilliga prosaverk på latin.¹⁰ De frankiske stormannen Gogo, i tjänst hos kung Sigibert på 560-talet, författade också latinsk poesi och retorik. För detta hyllas han av sin samtida Venantius Fortunatus som en Orfeus och en Cicero (Carm. VII 1-2; 1881: 153-155). Här till kan nämnas ytterligare en frankisk 500-talsaristokrat, Bertecharn, som likaledes skrev dikter på latin (Venantius Fortunatus, Carm. III 18; 1881: 70).

I de germanska kretsar där den forngermanska hjältediktningen tör ha uppkommit och odlats under sin första tid diktades således även latinsk poesi i en klassisk och/eller kristen litterär tradition. Men det finns ytterligare ett antal belägg för framstående personer inom germaneliterna i dessa miljöer som var väl bevandrade i latinsk poesi och i en klassisk litterär tradition överlag.

⁸ Sedulius' poesi består av kristliga dikter skrivna under starkt beroende av Vergilius (se t.ex. Schanz 1920: 370).

⁹ Se Gregorius av Tours 1937-51: 252-254, vilken bedömer kungens poetiska förmåga negativt; han hyllas tvärtom för denna av Venantius Fortunatus i Carm. IX 1 (1881: 204).

¹⁰ För Chilperik, se Gregorius av Tours 1937-51: 320; för Sisebut, se Thompson 1969: 163.

Teoderik II, visigotisk kung under mitten av 400-talet, hade fått en latinsk uppfostran och studerat bl.a. Vergilius' diktning (Sidonius Apollinaris, Carm. VIII; 1936: 161; jfr även Wolfram 1979: 252, 259). Den ostrogotiska drottningen Amalasintha prisas i början av 500-talet som framstående i attisk och romersk värtalighet (Cassiodorus, Var. XI 1; 1894: 328). Hennes make Teodahad, ostrogotisk kung och vandalisk kungason, betonas av flera samtida källor som bokligt bildad, oerhört kunnig i latinsk litteratur, platonisk filosofi och kyrklig litteratur (Prokopios, Hyp.t.p. 2, 3; II 1905: 15; Cassiodorus, Var. X 3 och XI 13; 1894: 299 resp. 342). Vid samma tid hyllas också Amalabirga, thüringsk drottning och vandalisk kungadotter, för sin lärdom och bokliga bildning (Cassiodorus, Var. IV 1; 1894: 114; jfr även Ensslin 1947: 271). Hennes mor Amalafrida, vandalisk drottning av ostrogotisk härkomst, hade själv fått en klassisk uppfostran vid det byzantinska hovet under överinseende av kejsarinnan själv (Riché 1976: 56). Frankerkungen Charibert hyllas på 500-talet för sitt goda latin och sin lysande värtalighet (Venantius Fortunatus, Carm. VI 2; 1881: 133). Andra frankiska aristokrater under denna tid beskrivs på likartat vis. En viss Dagaulf ägnade sig åt bokliga studier, och hans hustru Vilihuta beskrivs som 'romersk till kulturen' (Venantius Fortunatus, Carm. IV 25-26; 1881: 95-96; jfr även Riché 1976: 221). Vandalkungen Trasamunds filosofiska intressen framhävs i början av 500-talet även av hans motståndare (se Diesner 1966: 89). Visigoten Johannes av Biclaram studerade på 560-talet grekisk och romersk lärdom i Konstantinopel och författade senare en latinsk krönika (se t.ex. Thompson 1969: 21-25). En annan krönikör, ostrogoten Jordanes, skrev under samma århundrade sin gotiska historia på latin (se t.ex. Manitius 1911: 210-215), och kombinerar därmed ett germanskt innehåll – germanska 'litterära traditioner' – med en latinsk form – en romersk litterär tradition.

Dessa belägg styrker bilden av att de ledande personkretsarna i de folkvandringstida germanska eliterna icke blott torde ha diktat och åhört stavrimmade germanska hjältedikter, utan också ägnade sig åt diktande och studium av latinsk poesi och antik litteratur.

Men dessa germanska furstehov och elitkretsar var överlag miljöer där latinsk poesi diktades och framfördes. Många germanska furstar och aristokrater tilltalades och hyllades i latindikter av tidens framstående 'romerska' poeter. I det visigotiska hovet i 400-talets Toulouse uppvaktades kung Euric med dikter av såväl Lampridius (Wolfram 1979: 259; Riché 1976: 53) som Sidonius Apollinaris (se t.ex. Riché 1976: 53); den senare skrev även en dikt till drottning Ragnahilda (Wolfram 1979: 259; Riché 1976: 53). I vandalhovet i Kartago uppvaktades och hyllades i början av 500-talet kung Trasamund med latinska dikter av poeter som Florentinus och Flavius Felix (Schanz 1920: 71; Diesner 1966: 88), och efterträdaren Hilderik hyllades på likartat sätt i dikter av Luxorius (Schanz 1920: 72). Några decennier tidigare hade diktaren Dracontius uppvaktat såväl kung Gunthamund som hans bror Trasamund med latinsk poesi inom olika genrer (Schanz 1920: 59). I den latinska poesi från vandalerernas Africa som samlats i *Anthologia Latina* finns överhuvudtaget många dikter tillägnade vandaliska stormän som Fridus, Fridamal, Blumarit och Hoageis (*Anthologia Latina* 1894: 79, 256-257, 266 och 274, 285). Också de frankiska kungarna och stormännen uppvaktades med dikter på latin. Kung Sigibert och drottning Brunichild hyllas i flera dikter av Venantius Fortunatus (Carm. VI 1, 1a; 1881: 124-130), och denne skriver dikter även till kung Chilperik och drottning Fredegund (Carm. IX 1-3; 1881: 201-210; se härom Wallace-Hadrill 1962: 196), kungarna Charibert (Carm. VI 2; 1881: 131) och Childebert II (Carm X 8; 1881: 241), drottningarna Theudechild och Ultrogotha (Carm VI 3 och 6; 1881: 134 resp. 146) och ett antal frankiska stormän. Hit hör t.ex. hertig Lupus, till vilken Venantius Fortunatus skriver flera dikter (Carm. VII 7-9; 1881: 159-164). I en av dessa dikter jämför Venantius Fortunatus denna sin egen hyllning av Lupus med den hyllning Lupus bör få i germanska kväden; dessa olika slags dikter må klinga olika men likväl omfatta samma slags

hyllning.¹¹ Passagen är intressant i denna undersökning, då den verkligen omtalar att latinska och germanska dikter förekom i samma miljö, riktade till samma person vid samma tillfälle. Det är ett tecken på att den germanska diktningen under folkvandringstiden inte alls bör ses som ett fenomen isolerat från den latinska litterära kultur som fanns omkring den, såsom Heuslers *altgermanisch*-koncept implicerar. Det kan nämnas att Venantius Fortunatus förutom dikterna till Lupus också skrev poesi till dennes bror Magnulfus (Carm. VII 10; 1881: 164). Latinskspråkig poesi till frankiska stormän hade för övrigt gammal tradition; redan under 400-talet skrev Auspicius från Toul en hyllningsdikt till den frankiske aristokraten Arbogastes.¹² Vid det visigotiska hovet i Toledo diktade biskop Eugenius II vid mitten av 600-talet ett epitafium över kung Chindaswinth (Brunhölzl 1975: 97). Den langobardiske 600-talskungen Cunicpert gav Stephanus magister i uppdrag att skriva den latinska dikt där han hyllar kungarna Aripert och Perctarit för grundandet av ett kloster (Manitus 1911: 199).

De germanska eliterna under den aktuella perioden förväntades uppenbarligen förstå och förmå uppskatta denna latinska, klassiskt grundade diktning. Och att dessa germanska hov och elitkretsar utgjorde miljöer där latinpoesi odlades kan ytterligare styrkas av ett antal belägg för latindiktare i dessa miljöer. Man kan t.ex. erinra om det burgundiska hovet vid tiden kring år 500. Där, som samtalspartners till kung Gundobad, vistades således diktare som Avitus, biskop av Vienne (Schanz 1920: 380-382), och Heraclius (Riché 1976: 54). Vid kung Eurics visigotiska hov verkade vid sidan av de tidigare nämnda diktarna även Leo från Narbonne, jurist och poet (Schanz 1920: 56). Vid slutet av 500-talet och början av 600-talet vistades latinpoeten och klostergundaren Columbanus tidvis vid hoven hos de frankiska kungarna Gunchramn, Childibert II och Theudebert II samt vid kung Agilulfs langobardiska hov (Manitus 1911: 181 f; Schäferdiek 2001: 174-177). Även vid Teoderik den stores ostrogotiska hov var latinpoeter verksamma; man erinra om t.ex. Ennodius (se t.ex. Burns 1984: 68).

Beläggen ovan samverkar till en tydlig bild. De miljöer där den forngermanska hjältediktningen har sina gemensamma rötter stod under starkt inflytande av Medelhavskulturen. Latinsk poesi med förankring i såväl kristen tradition som i den romerska antiken var känd, förstods, uppskattades och odlades i just de miljöer och i de personkretsar där den germanska hjältediktningen måste ha uppstått och haft sin tidigaste blomstring. Denna forngermanska diktkonst uppkommer alltså som fenomen i en kulturmiljö där romersk kultur och kristen tradition – d.v.s. det som Heusler definitionsmässigt uteslöt i sitt *altgermanisch*-koncept – var högst levande fenomen. Vi erinrar oss att vi i den germanska bildkonsten från samma tid och områden finner ett direkt inflytande från romersk konst också i sådana fall där det med tiden utvecklades en specifik germansk kultur, tydligt olik de ursprungliga förebilderna. Det finns inga belägg för att diktkonsten skulle ha varit immun mot samma slags influenser. Tvärtom är det osannolikt att den latinska poesi som odlades i de aktuella miljöerna inte skulle ha utövat något inflytande alls på den folkspråkliga germanska poesi som samtidigt odlades i samma miljö – i all synnerhet som detta slags influenser är så tydliga i mycket av den stavrimmade germanska poesi (från senare perioder) som faktiskt finns bevarad (t.ex. den fornengelska lyriken och religiösa poesi; väl även ett verk som *Beowulf*). Fullständigt klart är att man inte kan *ugå* från – och i likhet med Heusler fastslå som ett axiom – att inget sådant inflytande har ägt rum.

Heusler betonade i sin *altgermanisch*-definition att detta fenomen måste sakna koppling till kristendomen, något som alltså skulle gälla den germanska hjältediktningens gemensamma rötter. Finns då något stöd för detta? De miljöer som kommer i fråga för den

¹¹ Carm. VII 8: "nos tibi versiculos, dent barbara carmina leudos: / sic variante tropo laus sonet una viro" (1881: 163).

¹² Se Schanz 1920: 378, 268. Samme Arbogastes hyllas för övrigt av Sidonius Apollinaris för sitt ypperliga latin (1965: 126).

germanska hjälteedikningens gemensamma rötter var alla kristna, och vi har redan sett exempel på att kristendomen och kristen litteratur spelade en viktig roll i dessa miljöer. Det bör påpekas att visigoterna kristnades redan på 300-talet (Thompson 1966: 91, 93), burgunderna inte långt efter (Richard 1983: 1093 f) och franker och ostrogoter på 400-talet. Det finns inga som helst tecken på att den germanska hjälteedikningen skulle ha uppstått i en ickekristen miljö. Tvärtom var det bara perifera germanfolk som nordbor och sachsare som var ickekristna under den här aktuella perioden. Och dessa hedniska miljöer var säkerligen mottagande, icke givande, i fråga om den äldsta germanska hjälteedikningen. Det bör noteras att den germanska hjältesaga som skildras även i de nordiska hjälteedikterna (såväl den eddiska som runsvenska) bygger på händelser och personer hos kristna folk (goter, burgunder, franker) – även i det hedniska Norden måste alltså en central del av det forngermanska arvet sägas ha kristet ursprung.

Det finns överhuvudtaget inget skäl att se något kontrastförhållande mellan *forngermanskt* och *kristet*. I de äldsta bevarade hjälteedikterna finns som nämnts kristna influenser, och det bör också noteras att den äldsta nedteckningen av en germansk hjälteedik, *Hildebrandslied*, finns i en teologisk handskrift; i ett tidigt anglosachsiskt konstverk som Franks Casket från ca 700 finns avbildningar ur såväl den gemensamma germanska sagan (Völundr) som Bibeln och den antika romerska historien.¹³ Här finns alltså ingen motsättning mellan det 'forngermanska' och kristendomen. Förhållandena i stort – med kristendomen som ett dominerande inslag i samhället och kulturlivet – var likartade under den tid den germanska hjälteedikningen bör ha uppstått, varför det knappast finns stöd för tanken på en sådan motsättning under denna period.

*

Vi såg tidigare att Heusler genom sitt *altgermanisch*-koncept och sin rekonstruerade urform uteslöt att den germanska hjälteedikningen redan vid sin uppkomst och äldsta tid varit influerad av romersk och kristen litterär tradition. Hans teorier om såväl eddadiktning som fornengelsk diktning förutsatte i stället att den germanska hjälteedikningen från början varit ett 'rent' särgermanskt fenomen. Mina slutsatser innebär däremot att influenser utifrån inte alls kan uteslutas – tvärtom är det rimligt att anta att ett sådant inflytande ägt rum. Tanken på en 'rengermansk' särkultur framstår som osannolik – lika osannolik här under den germanska hjälteedikningens äldsta tid som den bevisligen är falsk under den tid från vilken de bevarade germanska hjälteedikterna stammar.

Dessa slutsatser får stora konsekvenser för synen på fornengelsk diktning, eddadiktning, deras relationer, kronologi och kontext. Själva grunden för Heuslers *altgermanisch*-koncept rycks undan, och därmed försvinner argumentet för hans rekonstruerade urform. Det innebär att hans typologiska utvecklingsschema faller och med det hans relativa kronologi för eddadiktningen. Eddadikter som avviker markant från den rekonstruerade urformen behöver i själva verket inte alls vittna om en sen utveckling – sådana drag kan tillhöra det gemensamma germanska arvet. Den heterogenitet som kännetecknar såväl eddadiktning som fornengelsk diktning kan mycket väl utgöra ett gammalt germanskt poetiskt arv – den behöver alls inte belägga olika tidsskikt. Eller för att anknyta till den debatt som jag refererade inledningsvis: Heuslers, Sees, Sprengers, Jónas Kristjánssons m.fl:s avfärdande av *Beowulf* som en icke genuin germansk hjälteedik saknar stöd om man accepterar att kristna inslag och litterära influenser från latinsk poesi och romersk tradition har funnits i den germanska hjälteedikningen 'från början', redan i dess äldsta tid. Likheter mellan t.ex. eddiska "elegier" och *Beowulf* blir därför relevanta vittnesbörd om en gammal germansk poetisk tradition. Avfärdandet

¹³ Se härom Kabell 1978: 250, vilken nyttjar just Franks Casket som belägg för tanken på en "lat.-ae. Symbiose" och hävdar att den forngermanska poesin som helhet uppstod i det anglosachsiska England ca 700 under påverkan av den latinska litteraturen.

av fornengelska *Deor* som ickegenuint germansk saknar stöd av samma skäl. Likheter mellan denna dikt och t.ex. "eddaelegier" blir likaledes viktiga för förståelsen av den samgermanska poetiska traditionen. Den som vill undersöka eddadiktningens uppkomst och utveckling måste genomföra komparativa analyser av alla slags västgermanska dikter – inte enbart av dem som Heusler, See m.fl. uppfattar som genuint forngermanska.

Att mer positivt peka ut ett precist latinskt ursprung för specifika drag i de bevarade germanska dikterna är i regel knappast möjligt – eventuella ursprungliga influenser har rimligen transformerats under århundradenas lopp och förvandlats till något inhemskt, alldeles såsom var fallet med bildkonsten. Man kan förvisso spekulera om att den antika och tidigmedeltida latinska litteraturen både kan ha givit allmänna impulser till diktande av komplex poesi (och inspirerat till och lärt ut t.ex. poetisk teknik och struktur) och stått till tjänst med mer specifika motiv, stileffekter och klichéer. Men sådana spekulationer blir sällan mer än gissningar, och det är vanskligt att skilja ut vad som är sådana influenser från vad som är inhemsk äldre tradition och vad som är ett allmänt indoeuropeiskt arv eller allmänkulturella drag. Likväl måste möjligheten av ett ursprungligt latinskt inflytande alltid vägas in när man skall förklara inslag i både eddadikter och fornengelska dikter som mer eller mindre tydligt erinrar om Medelhavslitteratur (såsom lyriska inslag, lång episk form, relationsmetaforik m.m.). Att avfärda sådana inslag som sena, ickegenuina inslag i en degenererad form av en ursprungligen 'ren' poetisk tradition leder däremot fel.

Litteratur

- Ament, Hermann 1989: "Germanen", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 4, München/Zürich.
- Andersson, Kent och Herschend, Frands 1997: *Germanerna och Rom*, Uppsala.
- Andersson, Theodore M. 1982: "Atlamål", *Dictionary of the Middle Ages*, vol. 1, New York.
- Anthologia Latina* 1894, utg. Alexander Riese, vol. I 1, Leipzig.
- Beck, Heinrich 1990: "Eddaliedforschung heute: Bemerkungen zur Heldenlied-Diskussion", *Helden und Heldensage. Otto Gschwanter zum 60. Geburtstag*, utg. Hermann Reichert och Günter Zimmermann, Wien.
- Beck, Heinrich 1998: "Germanen, Germania, Germanische Altertumskunde. Dichtung", *RGA*, vol. 11, Berlin/New York.
- Bierbrauer, V. 1991: "Langobardische Kunst", *LdMA*, vol. 5, München/Zürich.
- Bierbrauer, V. 1997: "Tierornamentik bei Germanen und Reiternomaden in Spätantike und frühem Mittelalter", *LdMA*, vol. 8, München.
- Brate, Erik 1911: *Östergötlands runinskrifter* (Sveriges runinskrifter, vol II), Stockholm.
- Brunhölzl, Franz 1975: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, 2, München.
- Burns, Thomas S 1984: *A History of the Ostrogoths*, Indiana.
- Cassiodorus 1894: efter *Cassiodori Senatoris Variae*, utg. Theodor Mommsen (MGH), Berlin.
- Christie, Neil 1995: *The Lombards: The Ancient Longobards*.
- Diesner, Hans-Joachim 1966: *Das Vandalenreich: Aufstieg und Untergang*, Stuttgart.
- Einhard 1915: efter *Einhard's Life of Charlemagne: The Latin Text*, utg. H.W. Garrod och R.B. Mowat, Oxford.
- Ensslin, Wilhelm 1947: *Theoderich der grosse*, München.
- Fidjestøl, Bjarne 1992: "Oldemors alder: Om diskusjonen kring datering av eddadikta", *Eyvindarbók: Festskrift til Eyvind Fjeld Halvorsen*, Oslo.
- Glaser, E. 1999: "Hildebrand und Hildebrandslied", *RGA*, vol. 14, Berlin/New York.
- Gregorius av Tours 1937-51: *Scriptores Rerum Merovingicarum*, vol. I, *Gregorii Episcopi Tironensis Libri Historiarum X*, utg. Bruno Krusch & Wilhelm Levison (MGH), Hannover.
- Harris, Joseph 1985: "Eddic Poetry", *Old Norse-Icelandic Literature: A Critical Guide*, utg. Carol J. Clover och John Lindow (Islandica, vol. XLV), Ithaca/London.

- Harris, Joseph 1988: "Hadubrand's Lament: On the Origin and Age of Elegy in Germanic", *Heldensage und Heldendichtung im Germanischen*, utg. Heinrich Beck, Berlin/New York.
- Heusler, Andreas 1911-13: "Dichtung", *RGA*, utg. Johannes Hoops, vol. 1, Straßburg.
- Heusler, Andreas 1941: *Die altgermanische Dichtung*. 2:a uppl. Potsdam.
- Heusler, Andreas 1969: "Antrittsrede in der preussischen Akademie der Wissenschaft" (1908); här efter *Kleine Schriften*, vol. II, utg. Stefan Sonderegger, Berlin.
- Jenny, Wilhelm Albert von 1940: *Die Kunst der Germanen im frühen Mittelalter*, Berlin.
- Jónas Kristjánsson 1988: *Eddas and Sagas: Iceland's Medieval Literature*. Reykjavik.
- Kabel, Aage 1978: *Metrische Studien*, Bd I, *Der Alliterationsvers*, München.
- Kraz, Henry 1993: "Rök Stone Inscription", *Med. Scandinavia: An Encyclopedia*, London.
- Manitus, Max 1911: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters: Von Justinian bis zur Mitte des zehnten Jahrhunderts*, München.
- Prokopios 1905: efter *Procopii Caesariensis Opera Omnia*, utg. Jacobus Haury, I-II, Leipzig.
- Richard, J. 1983: "Burgunder", *Lexikon des Mittelalters*, vol. 2, München/Zürich.
- Riché, Pierre 1976: *Education and Culture in the Barbarian West Sixth Through Eighth Centuries*, övers. John J. Contreni, Columbia, S.C.
- Roth, Helmut 1973: *Die Ornamentik der Langobarden in Italien: Eine Untersuchung zur Stilentwicklung anhand der Grabfunde*, Bonn.
- Schanz, Martin 1920: *Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian*, Bd 4, 2, *Die Litteratur des fünften und sechsten Jahrhunderts*, München.
- Schäferdiek, K. 2001: "Kolumbian", *RGA*, vol 17, Berlin/New York.
- See, Klaus von 1998: "Das Phantom einer altgermanischen Elegiendichtung: Kritische Bemerkungen zu Daniel Sävborg 'Sorg och elegi i Eddans hjältediktning', *skandinavistik*, vol. 28, Glückstadt.
- Seyer, Rosemarie 1983: "Kunst und Ideologie", *Die Germanen: Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa*, vol. II, utg. Bruno Krüger, Berlin.
- Sidonius Apollinaris 1936 resp. 1965: efter *Sidonius, Poems and Letters*, utg. W.B. Anderson, vol I-II (Loeb), Cambridge, Mass.
- Sprenger, Ulrike 1988: Zum Ursprung der altnordischen Heroischen Elegie", *Heldensage und Heldendichtung im Germanischen*, utg. Heinrich Beck, Berlin/New York.
- Sprenger, Ulrike 1992: *Der altnordische Heroische Elegie*, Berlin/ New York.
- Sävborg, Daniel 1997: *Sorg och elegi i Eddans hjältediktning*, Stockholm.
- Sävborg, Daniel 2000: "Beowulf and Sonatorrek are Genuine Enough: An Answer to Klaus von See", *skandinavistik*, vol. 30, Glückstadt.
- Thompson, E. A. 1966: *The Visigoths in the Time of Ulfila*, Oxford.
- Thompson, E.A. 1969: *The Goths in Spain*, Oxford.
- Wallace-Hadrill, J.M. 1962: *The Long-Haired Kings and Other Studies in Frankish History*. London.
- Venantius Fortunatus 1881: efter *Venanti Honori Clementiani Fortunati Presbyteri Italici Opera Poetica*, utg. Friedericus Leo, Berlin.
- Wolfram, Herwig 1979: *Geschichte der Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts. Entwurf einer historischen Ethnographie*, München.
- Zeiss, Hans 1934: *Die Grabfunde aus dem spanischen Westgotenreich*, Berlin/Leipzig.